

Simon Gábor¹

METAFORA A KORPUSZBAN: MÓDSZERTANI LEHETŐSÉGEK²

1. A kognitív korpusznyelvészet szerepe a digitális irodalomtudományi kutatásban – fegyverhordozó vagy fegyvertárs?

Nehezen vitatható, hogy a digitális (és digitalizált) kultúra egészen új horizontot kínál az irodalmi szövegek tanulmányozásához. Az új távlatok közötti otthonosság megteremtésének kulcsát Bengi László „a hiperolvasás helyett a távoli olvasás képességének kialakításában” látja.³ A *distant reading* fogalmát bevezető Moretti meghatározásában a távolság „a tudás feltétele: lehetővé teszi, hogy a szövegnél jóval kisebb vagy nagyobb egységekre fókuszálj: eszközökre, témákra, trópusokra – vagy műfajokra és rendszerekre”.⁴ Ha tehát az irodalom megismerésének új típusú kérdései mintázatok azonosíthatóságában, felismerésében és elemzésében rejlenek,⁵ vagyis „az alakfelismerés és a megértés között nem vonhatók éles határok”,⁶ akkor ebben az új paradigmában a nyelvi szerkezetek kvantitatív (számítógépes) elemzésére kialakított módszerek közvetlenül is hasznosíthatónak tűnnek.

Erre a konklúzióra jutott egy konkrét probléma, Mikszáth elbeszélő prózájának élőbeszédszerűsége kapcsán Labádi Gergely is: „[a] számítógépes nyelvészet ma rendelkezésre álló eszközeivel e sajtóságok [az élőbeszédszerűség nyelvi megoldásai] nagy része könnyen mérhetővé vált.”⁷ Egy digitális bölcsészeti kutatás lehetséges forgatókönyve tehát a következőképpen körvonalazható: az irodalomtudomány a maga területén meg- vagy újrafogalmazza az irodalmi szöveg(ek)re vonatkozó

¹ A szerző nyelvész, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Mai Magyar Nyelvi Tanszékének egyetemi adjunktusa. Tudományos fokozatát kognitív nyelvészetből szerezte, fő kutatási területei a kognitív poétika, a líraiság, a figuratív nyelvhasználat és a korpusznyelvészet.

² A tanulmány elkészítését az NKFIH K 129040 sz. pályázata (A magyar nyelv igei konstrukciói. Használatalapú konstrukciós nyelvtani kutatás) támogatta. Ezúton köszönöm a tanulmány lektorának segítő javaslatait, amelyek hozzájárultak a tanulmány állításainak egyértelműbbé tételéhez. Minden további homályosságért a szerzőt terheli a felelősség.

³ BENGI László, „»Digitális«: közeg, olvasás vagy szemléletmód?”, *Alföld* 68, 12. sz. (2017): 35–43, 42.

⁴ FRANCO MORETTI, *Distant Reading* (London–New York: Verso, 2013), 48–49.

⁵ Ezt nevezi Moretti a prózai stílus „alulnézetének”: „[d]igitális adatbázisok révén immár könnyű elképzelni: néhány év, és keresni tudunk majd csaknem az összes regényben, amelyet valaha publikáltak, kutatni mintázatok után mondatok milliárdjaiban.” Uo., 164.

⁶ BENGI, „»Digitális«...”, 41.

⁷ LABÁDI Gergely, „Géppel mért irodalom: a mikszáthi élőbeszédszerűség”, *Digitális Bölcsészet* 2, 2. sz. (2019): 3–19, 4.

kérdéseket, a nyelvtudomány a maga módszereivel megvalósítja a szükséges méréseket, majd azok eredményeiből az irodalomtudomány von le autentikus elméleti következtetéseket. Vagy ahogyan Labádi fogalmaz, „[e]gyszerűen annak a lehetőségét kínálja fel a szövegek számítógépes vizsgálata, hogy a korábbiakhoz képest több és más jellegű adatra építve értelmezhesünk irodalmi jelenségeket”.⁸

E tanulmány célkitűzése annak a bemutatása, hogy a két tudományterület együttműködése korántsem ennyire magától értetődő, az ugyanis magának a nyelvészetnek a területén is komoly elméleti és módszertani kérdéseket vet fel, mi számít adatnak, és miként vezet el az adatok elemzése evidenciákhoz.⁹ A metaforikus szerkezetek kognitív szemléletű, korpusznyelvészeti elemzési lehetőségeinek átfogó bemutatásával amellet kívánok érvelni, hogy nem célszerű egy elemzés során egyértelműnek venni a vizsgálni kívánt szövegminőség nyelvi markereit, azok ugyanis még elfogadható mértékű szaktudományi konszenzus fennállása esetén is több különböző, egymástól sok esetben igen eltérő módon kutathatók. Másként fogalmazva: nyelvészet és irodalomtudomány digitális térben kibontakozó tudományközi együttműködése nem merülhet ki abban, hogy az előbbinek az adatforrás, a módszertani „fegyverhordozó” szerepe jut. Ez a funkciómegosztás ugyanis elfedi a nyelvi jelenség összetettségét, plurális megközelítési lehetőségeit, ily módon a kutatás tárgy tudományos hatékonyságát is csökkenti. Termékenyebbnek bizonyul egy másik interdiszciplináris vállalkozás, a kognitív poétika stratégiája, amelyet értelmező cáfolatnak (*interpretive refutation*) is neveznek. Eszerint a cél a tudományterületek kétirányú interakciója, amelyben a kognitív nyelvészet empirikus tesztelő metodológiával segíti az irodalmi elemzéseket, ugyanakkor az irodalomtudomány átvész kognitív nyelvészeti fogalmakat (mint a figura–alap viszony a figyelmi elrendezésben, vagy a nézőpont és a konstruálás aspektusa), majd irodalmi szövegekre alkalmazva, magyarázó hatókörüket kiterjesztve bocsátja vissza azokat a nyelvtudományba.¹⁰

A tanulmány a kognitív szemléletű, de korpusznyelvészeti eszközöket alkalmazó metaforaelemzés újabb eredményeinek bemutatásával kíván hozzájárulni a jövőbeni digitális bölcsészeti kutatások megalapozásához. Mindenekelőtt röviden felvázolom a metafora kognitív nyelvészeti értelmezését, illetve az e téren bekövetkezett változásokat, amelyek egyre inkább a nyelvi metaforák elemzését helyezték előtérbe (2). Ezt követően részletezem a metafora korpusznyelvészeti vizsgálatának problémaköreit: mi számít adatnak, hogyan azonosíthatók metaforák szövegekben, és mi-

⁸ Uo., 4–5.

⁹ Az adattípusok és az evidenciaképzés problematikájáról lásd András KERTÉSZ, Monika SCHWARZ-FRIESEL and Monfred COSTEN, „Introduction: Converging Data Sources in Cognitive Linguistics”, *Language Sciences* 34 (2012): 651–655.

¹⁰ Az értelmező cáfolat módszertani elvéről lásd Jeroen VANDAELE and Geert BRÔNE, „Cognitive Poetics: A Critical Introduction”, in Geert BRÔNE and Jeroen VANDAELE, eds., *Cognitive Poetics. Goals, Gains and Gaps* (Berlin–New York: Mouton de Gruyter, 2009), 1–32, 8.

lyen módszertani irányzatai alakultak ki a metaforakutatásnak (3). A tanulmányt a legfőbb következtetések összefoglalása zárja (4).

2. A metafora a kognitív nyelvészetben – túl az empirikus fordulaton

Talán némiképp ellentmondásosnak tűnik, ám a kognitív nyelvészet éppen azáltal helyezte a kutatások középpontjába a metaforát, hogy deklarálta annak nem nyelvi mivoltát.¹¹ E kiindulópontból metaforikus maga az emberi megismerés és a fogalmi gondolkodás:¹² az elvont, nehezen vagy nem tapasztalható entitásokról szerzett tudásunk más, konkrét és könnyebben tapasztalható fogalmak mentén szerveződik.¹³ Jóllehet a fogalmi struktúráként (konceptualizációként) értelmezett metaforának több elméleti modellje is kialakult a kognitív nyelvészetben belül,¹⁴ a megközelítések közösek abban, hogy a metaforikusságot nem korlátozzák a szépirodalom diskurzusára. A metafora fogalmi elméletében (*conceptual theory of metaphor*) tehát a metaforikus jelentés két elméleti fogalmi tartomány között bontakozik ki leképezések mentén. Az IDŐ fogalma például leképeződik a MOZGÁS tartományára (*közelednek az ünnepek*), az absztrakt ELMÉLETEKRŐL kialakuló tudásunk az ÉPÜLETEKRŐL szerzett tapasztalataink mentén szerveződik (*modelljét szilárd elméleti alapokra építette*), a JÓ általános fogalma pedig a FENT irányhoz kötődik kultúránkban (*felmagasztal, felvidul, a mennyekben érzi magát*).¹⁵ A nyelvi közlésben, azaz szövegeinkben metaforikus kifejezésekkel találkozunk, amelyek jelentésüket a megértés során aktiváló, illetve kialakuló fogalmi metaforákból nyerik, következésképpen a fogalmi metaforaelmélet kiindulópontjából tekintve a nyelvi szerkezetek másodlagos jelentőségűek¹⁶ a metafora kialakulásában: a nyelvhasználat perspektívájából a fogalmi metaforák működtetésének jelölői, a kutatás számára pedig a fogalmi metaforák adatolásába bevont jelenségek.

¹¹ „In short, the locus of metaphor is not in language at all, but in the way we conceptualize one mental domain in terms of another.” George LAKOFF, „The Contemporary Theory of Metaphor”, in *Cognitive Linguistics: Basic Readings*, ed. Dirk GEERAERTS (Berlin–New York: Mouton de Gruyter, 2006 [1993]), 185–238, 185.

¹² LAKOFF, *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind* (Chicago–London: The University of Chicago Press, 1987), xi, xii, xiv.

¹³ A kognitív nyelvészet metaforaelméletére összefoglalóan lásd KÖVECSES Zoltán, *A metafora – Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe* (Budapest: Typotex Kiadó, 2005), továbbá KÖVECSES Zoltán és BENCZES Réka, *Kognitív nyelvészet* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2010), 79–94.

¹⁴ Ezekről átfogóan lásd Joseph E. GRADY, „Metaphor”, in *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*, eds., Dirk GEERAERTS and Hubert CUYCKENS (Oxford: Oxford University Press, 2007), 188–213. Magyar nyelven lásd TOLCSVAI NAGY Gábor, *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe* (Budapest: Osiris Kiadó, 2003), 208–232.

¹⁵ A kognitív nyelvészet jelölési konvencióit megtartva a fogalmakat kiskapitálissal jelölöm a tanulmányban.

¹⁶ „The metaphor is not just a matter of language, but of thought and reason. The language is secondary. The mapping is primary” – fogalmaz George LAKOFF, „The Contemporary...”, 192.

A jelen tanulmány keretei között nincsen mód részletesen kitérni sem a fogalmi metafora modelljeire, sem a modellt érő pszicholingvisztikai bírálatokra, illetve a modell empirikus megalapozási kísérleteire (sőt, neurális kiterjesztésére), sem a fogalmi metaforára épülő nyelvi és poétikai elemzésekre.¹⁷ Témánk szempontjából ennél sokkal lényegesebb az a módszertani észrevétel, hogy a metafora fogalmi elméletének metodológiai szempontból kritikus szemlélete magán a kognitív nyelvészetben belül is egyre erőteljesebbé vált a kétezres években, összefüggésben a kognitív nyelvészet úgynevezett empirikus (vagy kvantitatív) fordulatával.¹⁸ Akár a vizsgálat során elemzett adatok, evidenciátípusok, akár az elemzés típusa (kvantitatív, statisztikai) alapján értékeljük ugyanis a kognitív metaforaelméletet,¹⁹ eredeti kidolgozásában az nem tekinthető empirikus jellegű kutatásnak. Márpedig a kognitív nyelvészet hangsúlyozott használatalapúsága (amely szerint a nyelvi adatoknak a tényleges nyelvhasználatból kell származniuk), a nyelvtechnológia elmúlt évtizedekben tapasztalható fejlődése, továbbá a statisztikai elemző programok széles körű elérhetősége egyaránt a nagy mennyiségű nyelvi kifejezés feldolgozását megvalósító, azaz elektronikus korpuszokra alapozott elemzéseket motiválta e tudományterületen is.²⁰

Egyre kevésbé volt tehát tartható a korai kognitív metaforakutatás módszere, amely az elemző nyelvi intuíciójára alapozta a példák gyűjtését és a fogalmi elemzések igazolását. Ez pedig motiválta a fogalmi metaforák rendszerszerű empirikus vizsgálatát, szembesítésüket a nyelv tényeivel (hiszen a kutató által kialakított példák elemzése nem támasztja alá kellő mértékben e fogalmi konstrukciók létezését). Következésképpen egyre nagyobb igény támadt a fogalmi szerveződés mellett (sőt, időnként helyett) a nyelv vizsgálatára, amely igény illeszkedett a kognitív nyelvészet empirikus fordulatába.²¹

A metaforikus szerkezetek korpuszban történő vizsgálata mellett elsősorban az az érv szól, hogy a metafora elméleti megközelítései során a példaként használt kifejezések (döntően nominális szerkezetek) nem reprezentálják a metafora gazdag

¹⁷ Az előbbiekre összefoglalóan lásd GRADY, „Metaphor...”; az utóbbiról lásd többek között Mark TURNER, *The Literary Mind* (New York–Oxford: Oxford University Press, 1996).

¹⁸ E fordulatról lásd Laura A. JANDA, „Quantitative methods in *Cognitive Linguistics*: An introduction” in *Cognitive Linguistics: The Quantitative Turn. The Essential Reading*, ed. Laura A. JANDA (Berlin–Boston: De Gruyter Mouton, 2013), 1–32; Milla LUODONPÄÄ-MANNI, Esa PENTILLÄ and Johanna VIIMARANTA, „Introduction”, in *Empirical Approaches to Cognitive Linguistics: Analyzing Real-Life Data*, eds., Milla LUODONPÄÄ-MANNI, Esa PENTILLÄ and Johanna VIIMARANTA (Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2017), 1–21.

¹⁹ Az empirikus jelző kétféle értelmezéséről lásd *uo.*, 4.

²⁰ Az empirikus fordulathoz vezető okokról lásd *uo.*, 5–6; JANDA, „Quantitative methods...”, 2–4.

²¹ A metafora fogalmi és nyelvi aspektusának nem csupán megkülönböztetését, de szétválasztását is javasolja Gerard STEEN, *Finding Metaphor in Grammar and Usage: A Methodological Analysis of Theory and Research* (Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins, 2007), 9–10.

nyelvi változatosságát.²² Körültekintő elemzések kimutatták ugyanis, hogy egyazon szó metaforikus és szó szerinti használatát a nyelv bizonyos formális eltérésekkel is jelöltté teszi²³ (mint amilyen az angol nyelvben szófajváltás metaforikusság esetén, az igék argumentumkeretének megváltozása, vagy éppen a metaforikus szerkezetek idiomatikus rögzülése). Következésképpen a metafora fogalmi elmélete nem magyarázza a nyelv metaforikus kifejezéseinek visszatérő jellemzőit,²⁴ és ez feszültségben áll azzal, hogy mégiscsak a nyelv metaforikus kifejezései tekinthetők a fogalmi metaforák létezése mellett szóló legfőbb evidenciátípusnak.²⁵

A nyelvi szerkezet vizsgálata számos eredménnyel járulhat hozzá a metaforikus jelentések feltérképezéséhez:²⁶ (i) árnyalhatja a fogalmi metaforákról szerzett ismereteinket (lehetővé téve a metaforizáló forrástartományok pontosabb megnevezését és a tartományok közötti leképezések alaposabb feltérképezését); (ii) felmérhetővé teszi a fogalmi metaforák konvencionáltságának mértékét (a gyakorisági elemzéseken keresztül); (iii) képet ad a fogalmi metaforák szövegbeli megoszlásának jellemző mintázatairól; (iv) felismerhetővé teszi a metaforák szövegtípus- és műfaj-specifikusságát; (v) összehasonlító és diakrón korpuszok elemzésével kulturális és történeti vizsgálatra is módot ad (például annak vizsgálatára, hogyan alakulnak ki és válnak konvencionálissá metaforikus jelentések egy közösségben); (vi) részletes elemzést kínálja a metaforikus jelentések nyelvi szerkezetei megvalósulásainak.

Ugyanakkor a metafora korpusz(ok)ra alapozott elemzése több elméleti és módszertani problémával is szembesíti a kutatót. Már önmagában annak eldöntése is nehéz, mi számít adatnak egy ilyen kutatásban. A fogalmi metaforák ugyanis – jellegükből adódóan – a metaforikus konceptualizáció szerkezeti modelljei, amelyek tehát nem férhetők hozzá közvetlenül a nyelvhasználatban. A nyelv kifejezései ugyanakkor több jelentéssel is bírhatnak és többféle funkciót teljesíthetnek, ennélfogva nem minden esetben és nem egyforma mértékben lehet konkrét szavakhoz, szerkezeti mintákhoz kötni a metaforikus fogalmi struktúrákat. (Másként fogalmazva, nincs egy-egyértelmű megfeleltethetőség fogalmi metaforák és metaforikus kifejezések jelentése között.) A továbbiakban részletesen áttekintem a metaforák

²² Alice DEIGNAN, *Metaphor and Corpus Linguistics* (Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins, 2005), 147.

²³ Alice DEIGNAN, „The Grammar of Linguistic Metaphors”, in *Corpus-Based Approaches to Metaphor and Metonymy*, eds. Anatol STEFANOWITSCH and Stefan Th. GRIES (Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 2006), 106–122, 107.

²⁴ Uo., 108.

²⁵ Elena SEMINO, „Corpus Linguistics and Metaphor”, in *The Cambridge Handbook of Cognitive Linguistics*, ed. Barbara DANCYGIER (Cambridge: Cambridge University Press, 2017), 463–476, 464.

²⁶ Ezekről összefoglalóan lásd Anatol STEFANOWITSCH, „Corpus-Based Approaches to Metaphor and Metonymy”, in *Corpus-Based Approaches to Metaphor and Metonymy*, 6–10; SEMINO, „Corpus Linguistics...”, 468–473.

korpuszbeli vizsgálatának nehézségeit, és azokat a módszereket, amelyeket az elmúlt másfél évtizedben a nyelvtudomány e nehézségek kezelésére javaslatba hozott.

3. A metafora a korpuszban – túl a szemléltetésen

A metaforikus kifejezések elemzése során az alapvető kihívást e kifejezések azonosítása és kinyerése (kiválogatása) jelenti. Ennek legfőbb oka, hogy a metaforikus jelentéseknek nincsenek kizárólagos, konvencionális formai jelölői a nyelvben. A szerkezeti rögzülés (idiomatizálódás, azaz konkrét kifejezések együttesének állandósult használata), a sajátos grammatikai viselkedés (szófaváltás, igék esetében a bővítménykeret jellemző kialakulása, továbbá igekötőkkel való társulás), vagy az ezeket mintegy összefoglaló kollokálódás (azaz más kifejezésekkel történő gyakori együttes előfordulás) ugyan megfigyelhetők a metaforizációnál. Ám ezek egyrészt nem kizárólag erre a szemantikai jelenségre utalhatnak: korántsem biztos például, hogy egy ige argumentumszerkezetének sajátos szerveződése minden esetben metaforikus jelentést szimbolizál, és a metaforán túl más nyelvi jelenséget is jellemezhetünk szerkezeti rögzüléssel (mint amilyen az irónia vagy a túlzás), illetve szófaváltással (például metonímia). Másrészt az imént felvázolt nyelvi jegyek nem bináris besorolhatóságot, hanem skaláris jellemzést tesznek lehetővé, következésképpen még ha sikerül is ezek alapján bemutatni egy szöveg metaforikusságát, nagy mennyiségű adat egyértelmű kategorizálására ezek a szempontok nem alkalmasak. Másként fogalmazva, sajátos szerkezeti jellemzők és grammatikai viselkedés megfigyelése elvezethet mintázatok felismeréséhez, de e mintázatokat önmagukban nem lehet kizárólagosan a metaforikussághoz kapcsolni. Míg tehát a kognitív nyelvészet a fogalmak szerveződésének szintjén újította meg a metaforáról szóló diskurzust, egy korpuszban a nyelv szerkezetei vizsgálhatók, s a reprezentáció e két dimenziója között nem mutatkozik egy-egyértelmű megfeleltethetőség.

Egy másik, gyakorlatiasabb kérdés a korpuszelemzés során, hogy milyen korpuszban vizsgálódjunk, ha metaforákat kívánunk feltárni. A magyar nyelv nagy terjedelmű, elemzett korpuszai²⁷ remek lehetőséget kínálnak a grammatikai viselkedés megfigyelésére, de a találatok közül manuálisan kell kiválogatni a metaforikus adatokat (ráadásul a találatmennyiség függvényében ez nem is mindig a teljes mintán végezhető el), továbbá műfajspecifikusság vagy sajátos nyelvhasználati szintérhez való kötődés nem állapítható meg a reprezentatívnak szánt korpuszok esetében (legfeljebb az alkorpuszok mentén fogalmazhatók meg következtetések). Éppen ezért igen gyakori napjaink metaforakutatásában a speciális, kis terjedelmű kutatói korpuszok kialakítása, amelyek specifikus kutatási kérdésekhez kapcsolódóan jönnek létre (és így bizonyos típusú/témájú/jellegű szövegekből állnak), az elemzett-

²⁷ Elérhető a Nemzeti Korpuszportálon keresztül: <http://corpus.nyud.hu/nkp/>. A felületről lásd Sass Bálint, „Nyelvészeti szövegkeresők, Nemzeti Korpuszportál”, *Magyar Tudomány* 177, 7. sz. (2016): 796–808.

ségnek egy köztes állapotát mutatják (például szófaji címkézéssel vagy szintaktikai annotációval látják el ezeket), és gyakran más szemantikai adatbázisok alkalmazásával nyernek ki belőlük metaforikus jelentésre vonatkozó adatokat.²⁸ A korpusz kiválasztása, illetőleg összeállítása szorosan összefügg tehát a metaforikus kifejezések tanulmányozásának aktuális kérdéseivel: amíg ugyanis nem ismertek a metaforizálódás nyelvi-szerkezeti jellemzői, addig az elemzett nagykorpuszok alkalmazása igen idő- és energiaigényes vállalkozás, a speciális korpuszok viszont korlátozzák az eredmények általánosíthatóságát. Ez a dilemma vezetett el egyfelől a sztenderdizált szemantikai adatbázisok bevonásához, másfelől egy sajátos módszertani megoldáshoz, a kis korpusz–nagy korpusz módszerhez, amelynek lényege a kezdeti, kisléptékű elemzések fokozatos kiterjesztése.²⁹

Hogyan kezdjen akkor bele az elemző a metafora korpuszra alapozott vizsgálatába? Először is el kell döntenie, milyen szerepet szán a korpuszelemzésnek a kutatásban. E tekintetben három fő tendenciáról beszélhetünk összefoglalóan.³⁰ Az első kutatási irány elfogadja a metafora fogalmi szerveződését, a metaforikus kifejezéseket a fogalmi gondolkodás nyelvi megvalósulásainak tekinti és elemzi a korpuszban. Ezt a felülről (azaz a konceptualizáció absztrakt szintjéről) vezérelt perspektívát korpuszal szemléltető (*corpus-illustrated* vagy *corpus-exemplified*) megközelítésnek nevezik: a metaforák kinyerését introspektív elemzésre alapozza, de autentikus nyelvi adatokkal dolgozik.

A fogalmi gondolkodás és a nyelvhasználat egyenrangúsága jellemzi a korpuszalapú (*corpus-based* vagy *corpus-oriented*) megközelítéseket, amelyek az adatok között ismétlődő szerkezeti mintákhoz társítanak jelentéseket, szisztematikusan megfeleltetve egymásnak a fogalmi és a nyelvi struktúrákat.

Az alulról (azaz a konkrét nyelvi szerkezetek szintjéről) vezérelt vizsgálatokat a szakirodalom korpuszvezérelt (*corpus-driven*) elemzéseknek nevezi: ez az irányzat

²⁸ Ilyen a FrameNet keretszemantikai adatbázisára épülő MetaNet projekt (Ellen K. DODGE, „A Deep-Semantic Corpus-Based Approach to Metaphor Analysis: A Case Study of Metaphoric Conceptualizations of Poverty”, *Constructions and Frames* 8, 2. sz. [2016]: 256–294.), vagy a WordNet jelentésadásait alkalmazó SCAICM (Mohammad Ali AL-SAGGAF, Mohamad Subakir Mohd YASIN and Imran HO-ABDULLAH, „Semasiological Corpus-Based Approach to Identifying Conceptual Metaphor [SCAICM]”, *Cognitive Linguistic Studies* 2, 1. sz. [2015]: 116–128).

²⁹ Tina KRENNMAYR, „What Corpus Linguistics Tells Us about Metaphor Use in Newspaper Texts”, *Journalism Studies* 16, 4. sz. (2015), 530–546, 534. A fokozatos léptéknövelés elkerülhetővé teszi az adatgyűjtés *a priori* korlátozottságát (hiszen nem előre rögzített kifejezésekkel dolgozunk), de nem vezethet el a vizsgálandó nagykorpusz minden metaforájának megtalálásához (hiszen mindig lesznek olyan potenciális kifejezések, amelyek a kiskorpuszban nem metaforikusak, de a nagykorpuszban van ilyen jellegű előfordulásuk is).

³⁰ E tendenciákat átfogóan bemutatja LUODONPÄÄ-MANNI, PENTILLÄ and VIIMARANTA, „Introduction”... , 6–8. A metafora korpuszalapú és korpuszvezérelt elemzési lehetőségeiről lásd SIMON Gábor, „Az igei jelentés metaforizációjának mintázatai: Nyelvtan- és korpuszvezérelt esettanulmányok”, *Jelentés és Nyelvhasználat* 5. sz. (2018): 1–36, hozzáférés: 2020.06.27, <http://www.jeny.szte.hu/JENY-2018-SimonG>.

nem tételez semmilyen előzetes elméleti modellt a metaforikus jelentésről; a metaforákra vonatkozó minden adatot a korpuszbeli előfordulások elemzésével állít elő, hogy a módszeres azonosítás révén feltérképezett nyelvi mintázatok alapján hozza javaslatba mind a metafora értelmezését, mind a nyelvhasználatban kialakuló kategóriáit.

E három fő irány elrendezhető egy skála mentén aszerint, hogy milyen funkciót szánunk a korpusznak a kutatásban, és milyen hangsúlyt helyeznek a nyelvi szerkezetek elemzésére: míg a korpuszal szemléltető vizsgálatok pusztán kiegészítő adatforrásként támaszkodnak a korpuszokra, egy-egy nyelvi szerkezet pedig pusztán létezésével evidenciaként szolgál az elméleti modellek mellett, addig a korpuszalapú kutatásoknál a korpusz az az empirikus kutatási terep, amellyel szembesíteni lehet az elmélet téziseit. A korpuszvezérelt kutatás pedig semmilyen más adattípust nem fogad el, csupán azt, ami a korpuszból származik (legyen az nyelvi szerkezet és annak változatai, a gyakoriság mennyiségi mutatói vagy a korpuszbeli disztribúció egyéb jellemzői). Mivel a legkevésbé a korpuszal szemléltető elemzések tematizálják a metafora mibenlétét és nyelvi jellemzőit, és mivel ezeknek van a legkevesebb hozzáadéka egy irodalomtudományi vizsgálatban, a továbbiakban csak a korpuszalapú és a korpuszvezérelt vizsgálati módszerekre térek ki.

3.1. Korpuszalapú megközelítések

Vélhetően a legkevésbé segíti a távoli olvasás megvalósítását a korpuszadatok manuális válogatása és elemzése: ebben az esetben a korpusz szövegeit szóról szóra vizsgáljuk, vagy lekérdezőprogram segítségével, keresőkifejezések kiválogatásával konkordanciákat generálunk, és azokat elemezzük egyesével. Túl azon, hogy ez a megoldás igen munkáigényes,³¹ további problémát jelent, hogy introspekció alapján döntünk az egyes találatok metaforikusságáról. (Márpedig a korpusznyelvészeti módszerek éppen az elemzői intuíció minimalizálását tűzik ki célul.) Ez a módszer tehát leginkább motívumkutatásra alkalmazható hatékonyan, ám még ez esetben is azzal a következménnyel jár, hogy a korpusznyelvészethez csak a fegyverhordozói szerepkör jut.

Ha bármilyen módon meg kívánjuk haladni a kézi elemzés korlátait, valamiféle eljárást kell kidolgoznunk arra, hogy előzetesen meghatározzuk, milyen kifejezések lesznek nagy valószínűséggel metaforikusak a korpuszban. Egy korpuszalapú kutatásban először tehát kvalitatív elemzéssel juthatunk el a metaforikus kifejezések köréhez, majd ezt követheti e kifejezések szövegbeli mintázatainak (disztribúciójának) kvantitatív feldolgozása. A kapott metaforák funkciója (értékelés, a diskurzus

³¹ Továbbá a feldolgozható szövegegyüttes méretét is erősen korlátozza, lásd STEFANOWITSCH, „Corpus-Based Approaches...”, 2.

szervezése, figurativitás) ismét kvalitatív-interpretációs lépésekkel tárható fel.³² Az első két fázis az (mit keressünk a korpuszban, illetve milyen adatokat nyerhetünk a korpuszból), amelyben a nyelvészeti elemzés lényeges eredményekkel járulhat hozzá egy digitális bölcsészeti vállalkozáshoz.

Azokat a kifejezéseket, amelyek szövegeinkben potenciálisan metaforaként funkcionálnak, metaforikus kulcsszóknak nevezzük. Kinyerhetők e kifejezések szoros olvasással (szóról szóra haladva döntést hozunk arról, hogy metaforikus-e az adott elem), ez azonban nem lép túl a manuális elemzés hatékonyságán. Elterjedtebb módszer a fogalmi metafora komponenseihez, azaz a forrástartományhoz (ami metaforizál) és/vagy a céltartományhoz (amit metaforizálunk) kapcsolódó szókészlet összeállítása (szinonimaszótárak vagy akár laikus nyelvhasználói asszociációk mentén).³³ Ezek a szólisták az elemzés további szakaszában közvetlenül lekérdezhetőek a korpuszból, és az így generált konkordanciák kézi elemzése immár körvonalazza a metaforikus jelentések előfordulásait. A speciális szókészleten alapuló eljárások nagyban segítik tehát a mintázatok azonosítását, ám mint látjuk, mérlegelni kell, milyen módon állít össze az elemző egy kifejezéslistát: ha például motívumelemzést végzünk, célszerű a gyakran megjelenő forrástartományokra összpontosítani; ugyanakkor ha elvontabb jelentések metaforikus megjelenítését kívánjuk feltérképezni, az absztraktabb fogalmakat megjelenítő kifejezésekből érdemes kiindulnunk. Amennyiben mindkét tartomány nyelvi kifejtettségét választjuk kritériumnak, nagy eséllyel csak metaforikus szöveghelyeket kapunk, ám e teljes kifejtettség nem minden esetben jellemzi az irodalmi szövegeket.

A fogalmi szerveződés felől a nyelv eszközkészlete felé haladva további módszerek adódnak a korpusz feldolgozásához. Ilyen például az úgynevezett metaforajelölőkre (*metaphor signals*) alapozott eljárás,³⁴ azoknak a kifejezéseknek a lekérdezése a korpuszból, amelyek explicitté teszik a nyelvi szimbólumok nem szó szerinti alkalmazásba vételét. Ezek közé tartozik a *mint(ha)*; *olyan, mint*; *hasonlóan*; a *-féle, -szerű* utótagok; a *metaforikusan (átvitt értelemben/képiesen) szólva/fogalmazva* szerkezetek; sőt, akár az *úgymond, hogy úgy mondjam* kifejezések is.³⁵ A könnyű

³² Jonathan CHARTERIS-BLACK, *Corpus Approaches to Critical Metaphor Analysis* (Houndmills–New York: Palgrave Macmillan, 2004), 34.

³³ A forrástartomány szókészletére alapoz DEIGNAN, *The Grammar*; a céltartományra STEFANOWITSCH, „Corpus-Based Approaches...”; mindkét tartományi szólista alkalmazását tartja hatékonynak James H. MARTIN, „A Corpus-Based Analysis of Context Effects on Metaphor Comprehension”, in *Corpus-Based Approaches to Metaphor and Metonymy*, 214–236; továbbá BABARCY Anna és SIMON Eszter, „A fogalmi metaforák és a szövegstatistika szerepe a metaforák felismerésében”, in *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXIV. Nyelvtechnológiai kutatások*, szerk. PRÓSZÉKY Gábor és VÁRADI Tamás (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2012), 223–241.

³⁴ A módszerről általában, valamint annak alkalmazhatóságáról lásd Hanna SKORCZYNSKA and Kathleen AHRENS, „A Corpus-Based Study of Metaphor Signaling Variations in Three Genres”, *Text & Talk* 35, 3. sz. (2015): 359–381.

³⁵ A metaforajelölők angol nyelvű példáira és csoportosításukra összefoglalóan lásd *uo.*, 361–365.

kereshetőség és a kapott adatok egyértelmű metaforikussága (vagyis az elemzői intuíció minimalizálása) mellett a módszernek hátrányai is vannak: az egyik, hogy nem teszi elhatárolhatóvá a metafora és a hasonlat megvalósulásait (noha erre egy poétikai kutatásban szükség lehet), továbbá leszűkíti a metafora kategóriáját az analógia többé vagy kevésbé kifejtett eseteire. Úgy is fogalmazhatunk, hogy ez az elemzés nem a metaforák nyelvi jelölőit, hanem az analógián alapuló (metaforikus) beszédmód konvencionális megoldásait mutatja fel. Következésképpen a kreatív, illetve metanyelvi eszközökkel nem jelölt esetek rejtve maradnak. Ebből ered a módszer másik hátránya, ugyanis egy irodalmi szöveg vélhetően sokkal csekélyebb mértékben hívja fel a figyelmet a saját metaforikusságára (a lírai műfajok valószínűleg a legkevésbé), mint a tudományos-ismeretterjesztő, a publicisztikai vagy a hétköznapi beszélt nyelvi diskurzusok.³⁶ A metaforajelölőkre alapozott elemzési mód irodalomtudományi adekvátságát tehát további tesztek alapján lehet a jövőben eldönteni.

Dönthetünk természetesen úgy is, hogy nem a potenciálisan metaforikus kifejezésekből indulunk ki a vizsgálat tervezésekor. Erre ad lehetőséget többek között a tematikus kulcsszók elemzése: egy korpusz kulcsszavai azok a kifejezések, amelyek gyakorisága szignifikánsan nagyobb az adott szövegben, mint egy referenciakorpusz szövegeiben.³⁷ A metaforikus mintázatok feltérképezésében termékeny megoldás lehet, ha a korpusz tematikus kulcsszavait azonosítva, majd azokra keresve azonosítjuk a figuratív jelentésű szöveghelyeket: ez ugyan nem garantálja, hogy a szövegek minden metaforáját megtaláljuk, hiszen a tematikus kulcsszók nem szükségképpen metaforikusak, ugyanakkor bizonyos metaforikus jelentések meghatározó jellegére következtethetünk a szövegstatisztikai vizsgálatból.³⁸ Mivel a kulcsszók a korpusz szövegeit (és azok tematikus hálózatát) leginkább jellemző kifejezések, ezzel a módszerrel megismerhetjük a vizsgált anyag alapvető metaforáit. (Természetesen egy kiegyensúlyozott és kellően reprezentatív referenciakorpusz kialakításával, amely azonban egyúttal az összehasonlító metaforaelemzést is megalapozza.)

A kvantitatív méréseken túl lehetőségünk van külső adatbázisok bevonására, és ezen keresztül manuális vagy automatikus annotálásra a korpuszunk szemantikai elemzésében. Erre szolgál példaként Ellen Dodge repozitóriuma,³⁹ amely a Berkeley Egyetemen fejlesztett FrameNet⁴⁰ keretszemantikai adatbázisra építve a metafori-

³⁶ Nem véletlen, hogy a hivatkozott vizsgálat korpusza is politikai beszédekből, tudományos cikkekből és az üzleti sajtó cikkeiből állt össze, lásd *uo.*, 365–366.

³⁷ A kulcsszók elemzésének elméleti és módszertani háttéréről lásd Alison GIBBONS and Sara WHITELEY, *Contemporary Stylistics: Language, Cognition, Interpretation* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2018), 291–293.

³⁸ SEMINO, „Corpus Linguistics...”, 467.

³⁹ DODGE, „A Deep-Semantic Corpus-Based Approach...”

⁴⁰ FrameNet, hozzáférés: 2020.06.27, <https://framenet.icsi.berkeley.edu/fndrupal/>.

kus jelentéseket szemantikai keretek közötti megfelelésekként tárolja, és a szemantikai keretek alapján formalizálja (megjelölve az adott fogalmi tartományok jellemző keretelemeit, szemantikai szerepeit, továbbá a hozzájuk tartozó lexikális egységeket). Mivel a FrameNet adatbázis a szemantikai kereteket hálózatokba szervezi, a rá épülő repozitóriumban a metaforikus megfelelések is hálózatokba (illetve keretcsaládokba) rendeződnek. A metaforák azonosításához először szófaji és szintaktikai elemzést szükséges végezni a korpuszon. Majd a metaforikus kifejezések jellemző konstrukcióira keresve⁴¹ a kapott adatok összevethetővé válnak a metafora-repozitórium keretek közötti megfeleléseivel. Ily módon a metaforák azonosítása részben automatizált, az elemzői intuíció szerepe visszaszorul.

Hasonló megoldásra ad lehetőséget a USAS online szemantikai annotáló felület,⁴² amely angol nyelvű szövegek lexikális egységeinek jelentését annotálja fogalmi tartományok ontológiája alapján.⁴³ A két módszerben közös (és ez rokonítja azokat a korábban bemutatott kulcsszóelemzéssel), hogy mindenekelőtt a korpusz szövegeinek mély, teljességre törekvő szemantikai elemzését végezzük el, és a metaforákat csak ezt követően azonosítjuk a fogalmi tartományok/keretek címkéi alapján.⁴⁴

Végezetül kiaknázhathatjuk a kognitív korpusznyelvészet azon belátását is, miszerint a metaforikus jelentés kialakulása általában bizonyos fokú nyelvi-szerkezeti rögzüléssel (idiomatizálódással) jár együtt. A korpusznyelvészetben kollokációknak nevezik azokat az együtt előforduló kifejezéseket, amelyek együttese a véletlennél nagyobb valószínűségű az adott korpuszban.⁴⁵ Mivel kollokálódás (az együttes előfordulásra való hajlandóság) önmagában vizsgálható aspektusa a korpusz nyelvi szerkezeteinek, az erősen kollokálódó kifejezések esetében külön elemezhető a me-

⁴¹ Külön kutatási kérdés, hogy vannak-e a metaforikus jelentésnek tipikus konstrukciós mintái a nyelvben. Peter Stockwell a metafora „nyelvi láthatósága” alapján különböztet meg szerkezettípusokat, míg Karen Sullivan egyértelműen stabil metaforikus konstrukciókat állapít meg korpuszelemzésre alapozva. Lásd Peter STOCKWELL, *Cognitive Poetics: An Introduction* (London–New York: Routledge, 2002), 107–108; Karen SULLIVAN, „Grammatical Constructions in Metaphoric Language”, in *Studies in Cognitive Corpus Linguistics*, eds. Barbara LEWANDOWSKA-TOMASZCZYK and Katarzyna DZIWIĘK (Frankfurt a. M.: Peter Lang, 2009), 57–82. Mivel a konstrukció fogalma többértelmű napjaink nyelvészetében, a metaforikus konstrukciók azonosítása pedig igen összetett folyamat, e tanulmányban nem térek ki a konstrukciós elemzésekre.

⁴² UCREL Semantic Analysis System, hozzáférés: 2020.06.27, <http://ucrel.lancs.ac.uk/usas/>.

⁴³ A felület alkalmazhatóságáról a metaforakutatásban lásd SEMINO, „Corpus Linguistics...”, 467.

⁴⁴ A hivatkozott felületek jelenleg nem terjednek ki magyar nyelvű szövegekre, ám az angolon kívül számos más nyelv feldolgozását lehetővé teszik. (A FrameNet esetében francia, kínai, brazil portugál, német, spanyol, japán, svéd és koreai változat létezik; a USAS felület pedig kínai, holland, finn, francia, indonéz, olasz, maláj, portugál, spanyol, svéd, török, urdu és velszi nyelvű szövegek annotálását is elvégzi.) A magyar nyelvű szövegek közvetetten, autorizált angol (vagy egyéb nyelvű) fordításaiakon keresztül annotálhatók ezekkel az eszközökkel.

⁴⁵ A kollokáció fogalmáról és mérési lehetőségeiről lásd Stefan EVERT, „Corpora and Collocations”, in *Corpus Linguistics: An International Handbook* (HSK. 29.2.), eds. Anke LÜDELING and Merja KYTÖ (Berlin–New York: Walter de Gruyter, 2009), 1212–1248.

taforikusság, továbbá a jellemzően metaforizálódó szavak kollokációs mintázatai is feltárhatók.⁴⁶ Ebben az esetben azt használjuk ki, hogy a kollokációk már önmagukban mintázatok, amelyek sok esetben relevánsak a metaforizáció szempontjából is. És bár egy ilyen elemzés nem vezet el a szövegek metaforikusságának teljes elemzéséhez, számos haszna lehet egy irodalomtudományi kutatásban is. Olyan adattípussal gazdagítja ugyanis a vizsgálat eszköztárát, amely evidenciaként szolgálhat olvasatok és értelmezések mellett, vagy plauzibilisen jellemezheti a szövegek stiláris megformáltságát. A korpuszon belüli kollokációk olyan szerkezetek, amelyek a szerző számára begyakorolt egységek: gyakran használja az adott kifejezéseket együtt vagy jellemzően együtt használja őket, nyelvtudásának szerves részét képezik. (Következésképpen akár stilometriai méréseket is megalapozhat a kollokációelemzés.) És mivel a magyar nyelv nagykorpusza, az MNSz2 is lehetővé teszi a kollokálódás mérését, az irodalmi korpusz mintázatai összevethetők a nagykorpusz adataival, amely a metaforikus szerkezetek konvencionáltságára, sztenderd vagy nem sztenderd jellegükre enged következtetni.

Összegezve a korpuszalapú metaforaelemzés lehetőségeit, ezek a módszerek egyaránt segítik nagy mennyiségű szöveg együttes vizsgálatát és metaforikus mintázatok feltárását. Akár előzetesen rögzített szókészletre, akár egy kisebb léptékű, de alapos jelentésbeli vagy szerkezeti elemzésre, akár szövegstatistikai mérésekre, akár külső segédeszközökre támaszkodva. Kiindulópontként választhatjuk a fogalmi metafora modelljét, ám egészen el is távolodhatunk átmenetileg a metaforáktól, és irányíthatjuk a figyelmünket a korpusz szövegeinek általános és átfogó szemantikai-grammatikai és gyakorisági jellemzőire. Más szavakkal, rákérdezhetünk a vizsgált szövegek metaforikusságára a metafora fogalma felől (hozzáigazítva azt a korpuszelemzés eszköztárához), vagy a kvalitatív és kvantitatív szöveganalízis felől (alkalmazva annak eredményeit a metaforára irányuló kérdés megválaszolásában).

3.2. Korpuszvezéreltség a metaforakutatásban

Általában igaz a korpuszalapú eljárásokra, hogy szelektív jellegűek, azaz nagy valószínűséggel nem juttatnak el a korpusz minden metaforikus adatához. Hiszen ha szólistákat alkalmazunk a lekérdezés során, csak a lista elemeinek metaforikus megvalósulásaira találhatunk rá. Ha tematikus kulcsszókra keresünk, homályban maradnak azok a szerkezetek, amelyek nem e kifejezések köré szerveződnek (vagyis amelyek ritkán, esetleg csak egyszer fordulnak elő a szöveg[ek]ben, ám jellemzően metaforikusak). A kívülről segítségül hívott eszközök megbízhatóságát is tesztelni szükséges, miként saját introspektív elemzéseink sem nélkülözhetők az automatikus annotálás felülvizsgálata során. Az együttes előfordulási hajlandóság pedig konkrét kifejezések esetében mérhető, ezért ekkor is az elemző dönti el, mely

⁴⁶ A kollokációkra építő metaforaelemzésekre lásd SEMINO, „Corpus Linguistics...”, 468; magyar nyelvre vonatkozóan lásd SIMON, „Az igei jelentés...”

szavak kollokálódását figyeli meg. Többek között ezek a dilemmák vezettek el a korpuszvezérelt szemléletmódhoz, amely egyfelől minden, a korpuszból származó adatot figyelembe vesz egy jelenség leírásakor, másfelől elsődlegesen ezekre az adatokra támaszkodva mutatja be a jelenség aspektusait. A korpuszvezéreltség tehát nem annyira az adattípusok tekintetében tér el a korpuszalapúságtól, hanem inkább radikális induktív szemléletmódjában: a kutató lehetőség szerint semmilyen előzetes elméleti modellre vagy előfeltevésre nem támaszkodik egy korpuszvezérelt kutatásban, és kizárólag a korpuszban található szerkezetek, mintázatok alapján végzi el a nyelvi jelenség leírását.⁴⁷

A korpuszvezérelt megközelítések nem választhatók el élesen a korpuszalapú vizsgálatoktól, ugyanis nem feltétlenül támaszkodnak más adattípusokra vagy eljárásokra, azonban ezek kimerítő alkalmazását tűzik ki célul. Ezeknek a vizsgálatoknak a módszertani elvei a következőképpen foglalhatók össze: (i) minden korpuszból származó evidenciát tanulmányozni kell, és minden korpuszadatot el kell fogadni érvényes evidenciaként; (ii) a vizsgálat feltevéseit az adatok ismeretében *a posteriori* kell megfogalmazni, folyamatosan finomítva mind az adatgyűjtés módját, mind az adatokra vonatkozó feltevéseket; (iii) a hipotézis a korpusz adatainak empirikus elemzésével ellenőrizhető; (iv) az eredmények a nyelvhasználat mentén (azaz a korpusz által reprezentált nyelvhasználati szintér vagy szinterek alapján) általánosíthatók, akár több szinten is.⁴⁸

Mindez tehát a metaforaelemzésre vonatkoztatva a következőket jelenti. A vizsgálat célja a korpusz összes metaforájának megtalálása.⁴⁹ Nem vesszük alapul a metafora elméleti modelljeit, pusztán egy munkadefinícióját adjuk meg a metaforikus jelentésnek az azonosíthatósághoz. Az elemzés feltevéseit csak a korpusz metaforikus szerkezeteinek összegyűjtése során fogalmazzuk meg, azaz bármely szöveg metaforikusságára vonatkozó előzetes benyomásainkat az adatok ismeretében formáljuk elemzési kérdéssé. Az adatok elemzésével nem csupán alátámasztjuk vagy elvetjük a feltevéseinket, hanem folyamatosan reflektálunk a vizsgált jelenségre

⁴⁷ Douglas BIBER, „Corpus-Based and Corpus-Driven Analyses of Language Variation and Use”, in *The Oxford Handbook of Linguistic Analysis*, eds. Bernd HEINE and Heiko NARROG (Oxford: Oxford University Press, 2015²), 193–224, 196.

⁴⁸ Ezekről az elvekről és alkalmazásukról lásd Annelen BRUNNER and Kathrin STEYER, „A Model for Corpus-Driven Exploration and Presentation of Multi-Word Expressions”, in *NLP, Corpus Linguistics, Corpus Based Grammar Research*, eds. Jana LEVICKÁ and Radovan GARABÍK (Bratislava: Tribun, 2009), 54–64. A magyar nyelvű metaforikus kifejezések korpuszvezérelt kutatására lásd SIMON, „Az igei jelentés...”.

⁴⁹ „The driving goal of the study [...] is to look as broadly as possible at the use of metaphor in [...] discourse, and therefore, rather than searching for particular words or particular metaphors, it identifies all linguistic metaphors within the stretches of discourse being analyzed, seeking to identify patterns and categorizations that emerge from the overall distribution of metaphor in selections from a corpus.” Daniel SANFORD, „Discourse and Metaphor: A Corpus-Driven Inquiry”, *Corpus Linguistics and Linguistic Theory* 4, 2. sz. (2008): 209–234, 214.

(magára a metaforára) is, újraértelmezve azt szükség esetén az adatelemzés fényében. A metaforikusságot pedig nem homogén szövegminőségként határozzuk meg, hanem olyan összetett mintázatként, amelyben konkrét kifejezések együttes előfordulásainak ugyanúgy jelentőségük van, mint sematikus nyelvi konstrukcióknak vagy absztrakt fogalmi szerveződéseknek. Míg az előbbiek a korpuszban reprezentálódó nyelvhasználat konvencionális vagy kreatív jellegére utalhatnak, a sémák sokkal inkább a metaforikus jelentés általánosabb mintáit teszik bemutatathatóvá (milyen entitások, jelenetek és miként reprezentálódnak a metaforikus szerkezetek révén), a fogalmi tartományok (keretek) pedig a metaforikus megismerés tendenciáinak jellemzésében válnak fontossá (milyen elvont fogalmak metaforizálódását mutatja az adott korpusz, és milyen módokon).

Mivel az irodalmi szövegek nyelvi megformálásának stilisztikai-poétikai elemzésében vélhetően mindegyik aspektusnak jelentősége van, a műalkotások távoli (metaforikus) olvasásmódjának kialakítását korpuszalapú és korpuszvezérelt vizsgálatokra együttesen érdemes alapozni. Ez ugyanakkor azt is jelenti, hogy egyetlen korábban bemutatott módszer sem vezethet célra önmagában, csakis együttes alkalmazásuk eredményezheti a metaforikus mintázat teljes feltárását. Egy ilyen kombinált módszertanban a korpuszalapú, elméleti belátásokból kiinduló elemzések (például a metaforikus kulcsszók disztribúciójának vizsgálata) a generalizáció magasabb szintjén lesznek produktívak, ha tehát már feltérképeztük a szövegek minden metaforikus szerkezetét. Következésképpen irodalmi szövegek értelmező elemzése nem támaszkodhat egyszerűen e szövegek korpusznyelvészeti feldolgozására mint adatforrásra, ugyanis ez a feldolgozás önmagában plurális módszertant és folytonos reflektálást feltételez.

4. Következtetések

E szükségképpen vázlatos módszertani áttekintés elsődleges célja az volt, hogy bemutatassa a metaforikus jelentés empirikus, korpusz(ok)ra alapozott, nagy mennyiségű adat feldolgozását megvalósító vizsgálatának módszertani lehetőségeit. Egy ilyen jellegű kutatás sokat ígérő vállalkozás, amely nem csupán új adatokkal és korábban nem alkalmazott adattípusokkal járul hozzá irodalmi szövegek megértéséhez és magyarázatához, hanem ezáltal új kérdések feltevését is elősegíti, vagy legalábbis a hagyományos problémák újszerű megfogalmazását kezdeményezi. Mindez pedig nem csupán legitimálja, de kivételesen termékennyé is teszi nyelv- és irodalomtudomány együttműködését a digitális bölcsészet területén, hiszen annak a lehetőségét is hordozza, hogy a korábbiaknál jobban és mélyebben tárjuk fel irodalmi művek nyelvi megalkotottságát.

A tanulmány azonban remélhetőleg arról is meggyőzte az olvasót, hogy szövegek nyelvi-stiláris minőségének „könnyű mérhetősége” inkább csalóka illúzió, mint tény. Nem pusztán arról van szó ugyanis, hogy a metaforának sokféle aspektusa van, hanem arról is, hogy ezen aspektusok mindegyike sajátos elemzési eszköztárat

és módszert kíván, a távoli olvasás megvalósításában pedig mindegyikük szerepet játszik vagy játszhat. A korpuszelemzés nyújtotta adatok tehát nemcsak növelik egy vizsgálat empirikus megalapozottságát, de szükségessé teszik a vizsgált jelenségre történő folyamatos reflektálást is, annak módszeres átgondolását, mit is keresünk a korpuszban, amikor metaforák után kutatunk, és mit fogunk találni egyik vagy másik eljárással.

Ha a digitális kultúra irodalomértését mintázatok felismerésére, alakzatok észlelésére kívánjuk alapozni, ha tehát „géppel kívánjuk mérni az irodalmat”, akkor ehhez az intenzív tárgy tudományos tájékozódáson és a tudományközi együttműködés deklarált szándékán túl olyan tudományelméleti és -módszertani kiindulópontokra van szükségünk, amely immár nem egyes jelenség azonosítását és minél precízebb megragadását tartja elsődleges és kizárólagos feladatának, hanem a vizsgált jelenség sokféleségéhez igazodó kutatási módokat kínál, elfogadva azok saját hatékonyságát, és kezdeményezve összeegyeztetésüket; az adattípusok (és megközelítési módok) integrációjára törekszik, nem egyetlen eljárás kiválasztására.

A nyelvtudományban, a metanyelvészet területén egy ilyen tudománymódszertan szükségessége már évekkel ezelőtt világossá vált. Kertész András és Rákosi Csilla a következőképpen fogalmaznak: „A nyelvészeti problémamegoldás technikáinak megújítására van szükség – a meglévő gyakorlat mélyebb megértéséből kiindulva, szisztematikusan és koncepciózusan. Ennek során a cél nem az uniformizálás, egyetlen, a nyelvészet minden területén érvényes szabályrendszer kidolgozása, hanem egy stratégiagyűjtemény kialakítása lehet, melynek egyes elemei nem feltétlenül alkalmazhatók minden területen és minden esetben. A kérdés nem az, hogy »hogyan kell«, hanem »hogyan lehet, hogyan érdemes.«⁵⁰ Cseréljük ki a fenti szövegrészletben a *nyelvészet* kifejezést *digitális bölcsészetre*, és véleményem szerint megkapjuk a metatudományos keretet, amelyben a kognitív korpusznyelvészet és az irodalomtudomány valóban fejeződésszerűvé válhatnak.

---

⁵⁰ KERTÉSZ András és RÁKOSI Csilla, „Az adattípusok integrációjának tudománymódszertani problémái az elméleti nyelvészetben”, in *A megismerés és az értelmezés konstrukciói: Tanulmányok Tolcsvai Nagy Gábor tiszteletére*, szerk. KUGLER Nóra, LACZKÓ Krisztina és TÁTRAI Szilárd (Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2013), 63–74, 69.